

Η ΡΟΗ ΩΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΨΥΧΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΕΙΟΥ ΛΟΓΟΥ

Δέσποινα Αθηνά Πόταρη

University of Oxford

despoina.potari@politics.ox.ac.uk

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη φωτίζει την ηθική και πολιτική διάσταση του Ηρακλείτιου λόγου. Χαρτογραφεί τις «εννοιολογικές διαδρομές» της *Ροής* από το σημείο εκκίνησης του κοσμολογικού Ενός, την πορεία της μέσα από το ανθρώπινο γίγνεσθαι και την εκδήλωσή της ως ψυχικό βίωμα, έως την ηθική εκπλήρωσή της ως *αρετή* και, εν τέλει, φτάνοντας στον τελικό προορισμό του «πολιτικού», ως *ευδαιμονία*. Εξετάζονται, συνεπώς, οι τρόποι με τους οποίους η *Ροή* ως *οντολογική* κατάσταση εκδηλώνεται *πολιτικώς*, διαμεσολαβούμενη από την *ηθική* έννοια της Αρετής.

Λέξεις κλειδιά: Ηράκλειτος, Ροή, Αρετή, Ηθική, Πολιτική

«οὐκ ἔμοῦ,
ἀλλὰ τοῦ λόγου ἀκούσαντας
ὁμολογεῖν σοφὸν ἔστιν
πῶς,
ἔν πάντα εἶναι»

‘ὄχι ἐμένα
ἀλλὰ τον Λόγο αφού ἀκούσετε
εἶναι σοφὸ να ὁμολογήσετε,

Τα πάντα εἶναι Ἐνα’

Μέσα από τα χεῖλη και τα χέρια του μυριάδες φορές ελάλησε ο Λόγος. Ήταν, όμως, ο τρόπος του δήλιος και η σκέψη του αδιαπέραστη και απρόσιτη – έως και αποκρουστική – για όποιον δεν εβούλετο ή δεν εδύνατο να αφεθεί στα απόκρυφα περάσματα και τα οδυσσειακά παιχνιδίσματα της Μύησης του Λόγου. Ο Ηράκλειτος, ωστόσο, ανοιχτά, ολοφάνερα, κάθε άλλο παρά σκοτεινά, απεκάλυπτε την μεγάλη του αλήθεια: «Οὐκ ἔμοῦ, ἀλλὰ τοῦ λόγου ἀκούσαντας ὁμολογεῖν σοφὸν ἔστιν ἔν πάντα εἶναι» (Ηράκλειτος, Απόσπασμα 50). Μέσα από τον λιτό και συνάμα ανυπέβλητα ερμητικό του λόγο, καλούσε να ακούσουμε όχι εκείνον, αλλά τον *Λόγο*, τον Λόγο που από τα βάθη των αιώνων εσαεί αντηχεί, Αρχαίος πάντοτε, πάντοτε Νέος, προσκαλώντας την συνείδησή μας εμπρός στο κατώφλι ετούτης της ύψιστης Αλήθειας: «ἔν πάντα εἶναι». Τα Πάντα εἶναι Ἐνα και το Ἐνα εκδηλώνεται στα Πάντα.

Ακούγοντας την Μεγάλη Αλήθεια, απορία σιμώνει το μικρό, περιορισμένο ανθρώπινο μυαλό. Κάτι από μέσα του πάλλεται, μία αγωνία υπαρξιακή ορμώμενη

αγωνίζεται από τα στενά όρια και μετερίζια της καλουπωμένης λογικής να αντικρούσει το αντιφατικό σχήμα που εντοπίζει ανάμεσα στα λόγια του Σοφού από την μία, και από την άλλη τα προσλαμβανόμενα δεδομένα της απτής, πεζής καθημερινής πραγματικότητας: ‘απτής’ και ‘πεζής’, βέβαια, όπως ο νους την φαντασιώνεται μέσα στην περιορισμένη αντιληπτικότητα του, και όχι όπως στ’ αλήθεια έχει η φύση και υποστατική κινησιολογία της Πραγματικότητας, η οποία ελλισόμενη χορεύει τον αέναο χορό του κοσμικού Μυστηρίου, για πάντα *ασύληπτη, άγνωστη, άρρητη*. «Πως γίνεται», ρωτά ο νους, αγγίζοντας τα όριά του, «όλα να είναι Ένα; Πως είναι όλα Ένα, αφού αυτό που εγώ παρατηρώ είναι τόση διαφορά, τόση διάσπαση, διαίρεση, διαστρωμάτωση ανάμεσα σε όντα, διαστάσεις και εκδηλώσεις;» «Πώς γίνεται», αναρωτιέται το ‘εγώ’, «ολόκληρο το σύνολο των διακριτών, διαφορετικών όντων, των εναλλασσόμενων καταστάσεων, των απείρων διαιρέσεων και υποδιαιρέσεων των μυριάδων μορφών που με περικλείουν και με αποτελούν, ετούτο το συνεχώς μεταβαλλόμενο παιχνίδι της αδιάκοπης εναλλαγής και ποικιλομορφίας να είναι ένα; Πως γίνεται όλα να είναι ένα, αφού ακόμη και μέσα μου παρατηρώ δεκάδες αντιφάσεις, παλεύοντας να ορθώσω το υποκειμενικό, να το βρω, να με βρω, και να αγγίξω το αντικειμενικό, καθώς παράλληλα πασχίζω να βρω τον μυστικό αλγόριθμο της επικοινωνίας και αρμονικής συνάρτησης των δύο;»

Προσπαθώντας να συλλάβει την ιδέα της ενότητας των πάντων, την θεμελιακή Ηρακλείτεια Αλήθεια, ο νους αγγίζει τα όριά του. Καλώς. Τούτο είναι σημάδι καλό, για τον στοχαζόμενο άνθρωπο. Μόνο γνωρίζοντας τα όρια, δύναται κανείς να τα υπερβεί.

I. Εν Παν και Παν Εν: Το Κοσμικό Παίγνιο

Για τον Ηράκλειτο, ολόκληρο το σύνολο των διακριτών όντων, των εναλλαγών και των εναντιοτήτων που παρατηρούνται από τις περιορισμένες ανθρώπινες αισθήσεις, ωσάν κατακερματισμένος θίασος αλληλοδιαδεχόμενων μεριστών εικόνων, στην πραγματικότητα, αποτελεί ένα συνεχές, αμέριστο, ολοκληρωμένο Θεϊόν Όλον. Ένα ‘πολυποίκιλτο υφαντό’ πάνω στο οποίο διαδραματίζονται όλων των λογίων τα σχέδια, τα χρώματα, οι περιπέτειες, οι διηγήσεις - όλα όμως κεντημένα από το ίδιο υφάδι, την ίδια κλωστή, το ίδιο νήμα· όντας όλα, εν τέλει, κατά την ουσία τους, το ίδιο ένα υφάδι, η μία ίδια και αυτή κλωστή, το ίδιο *Νήμα*—το ίδιο ένα *Νόημα*!

Ο Ηράκλειτος υποστηρίζει πως το Όλον, το σύνολο της συμπαντικής εμπειρίας, η οποία περιλαμβάνει και εμπεριέχει τον κόσμο της ανθρώπινης εμπειρίας, είναι μία ενιαία, πολυποίκιλτη και κυματοειδής εκδήλωση της Θεϊότητας. «*Εκ πάντων εν και έξ ενός πάντα*» (Ηράκλειτος, απ. 10).¹ Παρά την φαινομενική ποικιλομορφία της εκδήλωσής της, η Θεϊότητα παραμένει Ένα Ον. Το Όλον είναι Ένα, είναι το *Εν*,

¹ «Μπορείς να συνάγης τα όλα και τα μη όλα, αυτά που έχουν την ίδια φορά και αυτά που έχουν την αντίθετη φορά, τα σύμφωνα και τα ασύμφωνα, και από τα πάντα συνίσταται το Έν και από το Έν προέρχονται τα πάντα».

ακριβώς επειδή το Έν, το Ένα Ον, το «Οντως Ον» —όπως αργότερα το απεκάλεσαν οι Σωκρατικοί— εκδηλώνεται μέσα σε όλα τα όντα, εκδηλώνεται ως Όλα τα όντα. Σύμφωνα με τον Αξελό, «η θεότητα είναι μία και μέσα σ' αυτήν εναρμονίζεται το ωραίο και το άσχημο, το καλό και το κακό, το δίκαιο και το άδικο. Οι άνθρωποι διαχωρίζουν. Το Θείο ενώνει».²

Πως εξισώνεται η αντίθεση, η πολλότητα και η ποικιλομορφία με την ενότητα; Η απάντηση είναι απλούστερη από την ερώτηση. Οι «κατάστασεις» αυτές δεν εξισώνονται. Διότι, κατά έναν εντυπωσιακά απλούστατο τρόπο, είναι ταυτόσημες.

Η ενότητα δεν είναι κάτι διαφορετικό από την πολλότητα, διότι η ενότητα θεμελιώνει, επιστεγάζει, επιτρέπει, και γι' αυτό εμπεριέχει, την πολλότητα. Η ενότητα δεν είναι το ενάντιο της ποικιλομορφίας: είναι η *μητέρα* της, η αναγκαία της συνθήκη. Η ενότητα δεν είναι το ενάντιο της αντίθεσης, αλλά το υπόβαθρο επάνω στο οποίο τα αντίθετα αναδύονται να παίζουν το παιχνίδι της διαφοράς, το παιχνίδι του *πολέμου*.³ Όπως επίσης, η ενότητα δεν αντιδιαστέλλεται ως προς την εναντιότητα, διότι επίσης αποτελεί αναγκαία της συνθήκη. Κατ' αυτήν την έννοια, η «αντίθεση», ο «πόλεμος», η «διαφορά» είναι τα δυναμικά προσώπια της Ενότητας.

Η Ενότητα εκδηλώνεται ως Πολλότητα. Η Ενότητα εκδηλώνεται ως Ποικιλομορφία, ως Αντίθεση, ως Εναντιότητα. Ως Πόλεμος. Το ίδιο το Ένα παίζει πολυάριθμους ρόλους—αλήθεια, όλους τους ρόλους! Διότι το Ένα είναι *Παιδί*, και ως παιδί το μόνο που θέλει είναι απλώς να παίζει. Το παιχνίδι του είναι μεγαλειώδες, βασιλικό: είναι το Κοσμικό Παίγνιο της εκδήλωσης του Παντός, το Κοσμικό Παίγνιο της Πολλότητας, της Διαφορετικότητας, της Ποικιλομορφίας. Κι καθώς το παιχνίδι που λέγεται «Όλον» εκδηλώνεται από το *παιδί*, η *Βασιλεία* του Όλου είναι δική του: *«αἰὼν παῖς ἐστὶ παίζων πεσσεύων· παιδὸς ἢ βασιληίη»* (απ. 52).⁴

Σύμφωνα με τον Ηράκλειτο, το «Ένα» είναι ένα *παιδί*, που στο Κοσμικό Παιχνίδι της εκδήλωσης των Πάντων παίζει όλους τους ρόλους. Γίνεται Σύμπαν, και θεός, και άνθρωπος. Γίνεται πόλις και πλανήτης και ζώα· γίνεται λαοί και βουνοκουρφές και θάλασσες· γίνεται δίνες, και γαρδένιες και κομήτες· άστρα, ρόδα, αστερόσκηνη λόγοι, βιβλία, χρώματα, ουρανοί (απ. 67).⁵ Ντύνεται «εγώ» που γράφω αυτό το άρθρο και «εσύ» που το διάβάζεις, και «άρθρο» που διαβάζεται από «εμένα» και από «εσένα», και «πράξη» ανάγνωσης. Γίνεται εγώ, γίνεται εσύ, γίνεται η Φιλία μας.

² Μέσα από την σύγχρονη φωνή του Αξελού μειδιά η ηχώ του θεολόγου Πρόκλου. «Πᾶν ἀγαθὸν ἐνωτικόν ἐστὶ τῶν μετεχόντων αὐτοῦ, καὶ πᾶσα ἔνωσις ἀγαθόν, καὶ τὰγαθὸν τῷ ἐνὶ ταῦτόν.» «Κάθε αγαθό ενώνει όσα μετέχουν σε αυτό, και κάθε ένωση είναι αγαθό, και το Αγαθό είναι ίδιο με το Ένα». (Πρόκλος, *Στοιχειώσις Θεολογική*, 13).

³ Απόσπασμα 53. «Πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστὶ, πάντων δὲ βασιλεύς (...).»

⁴ «Ο αἰὼν εἶναι παιδί που παίζει, ρίχνοντας τα ζάρια· η βασιλεία είναι του παιδιού.»

⁵ «Ο θεὸς ἡμέρη εὐφρόνη, χειμῶν θέρος, πόλεμος εἰρήνη, κόρος λιμός. ἀλλοιοῦται δὲ ὄκωσπερ πῦρ, ὅποταν συμμιγῆ θυώμασιν, ὀνομάζεται καθ' ἡδονὴν ἐκάστου.» Ο θεός, είναι ημέρα νύκτα, χειμῶν θέρος, πόλεμος, εἰρήνη, χορτασμός πείνα, και υπόκειται σε αλλοιώσεις [μεταβολές], όπως το πυρ, το οποίον, όταν αναμιχθεῖ με αρωματικές ουσίες, λαμβάνει την ονομασίαν του ανάλογα με το κάθε άρωμα.»

Γίνεται η καρέκλα εμπρός σου, οι τοίχοι γύρω σου, οι τροχοί στο αυτοκίνητό σου, τα πλήκτρα με τα οποία γράφεις, η στέγη σου. Γίνεται συνείδηση, και συνείδηση όλων αυτών. Συνείδηση του Εαυτού του ως τα Πάντα. Συνειδητοποίηση του εαυτού του ως Συνείδηση—τουτέστιν, *Συνείδηση της Συνείδησης*. Αυτό που ο Αριστοτέλης, στην κορυφή του Λόγου, εννόησε ως *Νόηση Νοήσεως* (Αριστοτέλης, *Μετά τα Φυσικά*, 1074b20-1075a). Το Ίδιο το Ένα παίζει όλους τους ρόλους. Και φυσικά, τον ρόλο του «Είναι». Γι' αυτό το ίδιο το Ένα *Είναι* τα Πάντα.

Ο άπειρος πλούτος και η άπειρη⁶ δυναμικότητα της Ενότητας αντικατοπτρίζονται στην μορφή του Παντός. Το Παν είναι η εικόνα του Ενός, όπως ο χρόνος είναι η εικόνα του αιώνος (Πλωτίνος, *Περί Αιώνος και Χρόνου*, III. 7. (45) 1. 16-20).⁷ Η Ενότητα είναι το *Είναι* μέσα στα Πάντα. Συνεπώς, η ενότητα ενυπάρχει στην πολλότητα, διότι δυναμικά συνίσταται και συντίθεται από αυτήν. Η εποπτεία αυτού του οντολογικού σχήματος οδηγεί τον σοφό Ηράκλειτο στην διαπίστωση πως ακόμη και αυτό που αποκαλούμε «καλό» και «κακό», δεν είναι παρά Ένα. «*Συνάψεις ὄλα καὶ οὐχ ὄλα, συμφερόμενον διαφερόμενον, συνᾶδον διᾶδον, καὶ ἐκ πάντων ἓν καὶ ἐξ ἑνὸς πάντα.*» (Απ. 10). Οι προεκτάσεις αυτής της οντολογικής επίγνωσης στον κόσμο της Ηθικής είναι συγκλονιστικές. Και αυτό, διότι η πιο θεμελιακή, φαινομενικώς αισθητή και βαρυσήμαντη εναντιότητα γύρω από την οποία (δι) αρθρώνονται και περιελίσσονται σχεδόν όλα τα ερωτήματα της Ηθικής και τα ζητήματα που προβάλλουν ως αναγκαία προς ηθική διευθέτηση—η εναντιότητα «καλού» και «κακού»—καταλύεται και ακυρώνεται σαν αναγνωρίσουμε πως το «καλό» και το «κακό» είναι εκφράσεις της *μίας Οντότητας* που δρα, ταυτόχρονα και δημιουργικά, δια μέσω και των δύο αυτών φαινομενικώς αντικρουόμενων δυνάμεων. Η διαφώτιση του ηθικού μέσα από το οντολογικό φανερώνει πως, στην πραγματικότητα, αυτές οι δύο δυνάμεις που αποκαλούμε «καλό» και «κακό», *αντικρουόμενες συνεργάζονται*, και σε συνεργασία κινούν τον Τροχό της Ζωής προς μία κοινή κατεύθυνση. Η εναντιότητα του καλού και του κακού είναι ένα ακόμη προσωπείο της δυναμικής ενότητας, η οποία ενίοτε εκφράζεται ως σύγκρουση ή πόλεμος, στον ίδιο βαθμό και ισόροπη συχνότητα όσο επίσης εκφράζεται ως φιλία, 'φιλότητα', έλξη, αγάπη και έρωτας. Ενδεχομένως, τούτο συμβαίνει διότι το Ένα χρειάζεται να μεταβληθεί, τόσο για να διαιωνισθεί όσο και για να αναπαυθεί· «*μεταβαλλόμενον αναπαύεται*» (απ. 84). Η μεταβολή είναι ένας μηχανισμός διαιώνισης του Ενός. Είναι το όνομα και *modus operandi* του μυστήριου *Παιγνίου* του.

Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί πως όλα αυτά τα στοιχεία—δηλαδή, η «εναντιότητα», η «σύγκρουση», ο «πόλεμος»—δεν αποτελούν ακριβώς

⁶ 'Άπειρη' με την έννοια του δίχως πέρατος, δίχως ορίου που ορίζουν μορφή, δηλαδή έξω από την συνθήκη της μορφής και του ποσοτικού.

⁷ Επίσης, στον Πλάτωνος *Τίμαιο* (1995: σ. 213). «Σκέφτηκε (ο δημιουργός) επομένως να δημιουργήσει κάποια κινητή εικόνα της αιωνιότητας. Ενώ λοιπόν έβαζε τάξη στον ουρανό έφτιαξε και τη ρυθμικά κινούμενη εικόνα της ακίνητης στην ενότητά της αιωνιότητας – το δημιούργημα που έχουμε ονομάσει χρόνο».

χαρακτηριστικά της φύσης του Όντος, ούτε στην ανεκδήλωτη αλλά ούτε στην εκδηλωμένη υπόστασή του ως «αιώνιο γίνεσθαι» (Αξελός, 1976: 166). Η «εναντιότητα», η «σύγκρουση», ο «πόλεμος» είναι ερμηνείες του νου, έννοιες που ο νους επινοεί στην προσπάθειά του να αποδώσει σταθερά, διακριτά νοήματα στην εμπειρία του, ούτως ώστε να την καταστήσει διακριτή, και συνεπώς, νοητικώς 'εύπεπτη'. Το ίδιο φυσικά ισχύει και στην περίπτωση της εναντιότητας «καλού» και «κακού». Αυτοί οι όροι αποτελούν προσπάθειες του νου να συλλάβει το ασύλληπτο, να κατανοήσει το ακατανόητο—το πέρα του Νου υφιστάμενο, να διακρίνει το αδιάσπαστο, να μερίσει το συνεχές. Συνεπώς, είναι ο νους που πλάθει την «εναντιότητα» ως έννοια, και έπειτα την προβάλλει επάνω στον κόσμο της εμπειρίας ως κατάσταση, ανάγοντάς την σε «αντικειμενική πραγματικότητα». Το ίδιο συμβαίνει και με όλες τις άλλες έννοιες που προαναφέρθηκαν. Δια μέσω των διαδικασιών της εννοιοπλασίας και προβολής, ο νους σταδιακώς δημιουργεί επίπλαστα στρώματα νοηματικότητας και βαθμούς πλασματικότητας, ώσπου, εν τέλει, τις περισσότερες φορές, καταλήγει να πιστεύει το πλασματικό ως αληθινό. Εάν ο άνθρωπος δεν προσέξει, μπορεί πολύ εύκολα να εγκλωβιστεί μέσα στις νοητικές του προβολές, παίρνοντάς τες ως δεδομένες και αντικειμενικές. Σ' αυτήν την περίπτωση, οι προβολές—τα επίπλαστα στρώματα νοηματικότητας—καταλήγουν να γίνουν φυλακές - «σπήλαια» μέσα στα οποία το ανθρώπινο ον αυτοπεριορίζεται, χάνοντας την σύνδεσή του με την πρωταρχική οντολογική αλήθεια: την επίγνωση της Ενότητας των Πάντων.

«Οι άνθρωποι διαχωρίζουν. Το θείο ενώνει» (Αξελός, σ. 169). Ο νους του ανθρώπου διαιρεί, όμως το Θείο αενάως παρέχει την σφραγίδα της ενοποίησης, της συσχέτισης, της συνοχής. Εντούτοις, με βάση τα παραπάνω, είναι πρόδηλο πως αυτή η «διαίρεση», στην οποία αναφέρεται ο Αξελός σχολιάζοντας τον Ηράκλειτο, δεν λαμβάνει χώρα πουθενά αλλού παρα μόνο μέσα στα όρια και πεδία του νου. Αυτό σημαίνει πως η διαίρεση δεν έχει ούτε οντολογικό ούτε οντικό χαρακτήρα. Το Ένα παραμένει ένα, καθ' όλην την διάρκεια (και μη-διάρκεια) του 'κοσμικού παιχνιδιού'. Η ενότητα είναι, και γι' αυτό παραμένει, απαράβατη κατάσταση του Είναι, σε όλες τις μορφές εκδηλώσεώς του. Και εν τέλει, αυτό είναι που κάνει το κοσμικό παιχνίδι τόσο μυστήριο! Επομένως, είναι αρμόζων να επαναδιατυπώσουμε τον λόγο του Αξελού υπό το φως των παραπάνω παραδοχών: Ο άνθρωπος νομίζει πως «ο άνθρωπος διαχωρίζει». Ο νους νομίζει πως «το θείο ενώνει». Ο νους νομίζει πως ο «άνθρωπος διαχωρίζει και το θείο ενώνει». Η προβολή της διαίρεσης, του διαχωρισμού, της επανα-ενοποίησης, η προβολή δεισμού ανάμεσα στο «ανθρώπινο» και στο «θείο», καθώς και η ίδια η προβολή του νομίζειν, είναι απλώς ακόμη μερικές εκδηλώσεις του Όλου, τροπικότητες του κοσμικού παιχνιδιού, ελλειγμοί της παγκόσμιας ουσίας, απολύτως φυσικές, αποδεκτές και ενυπάρχουσες «στο εσωτερικό της ολότητας του κόσμου». (Αξελός, σ. 169).

II. Η Ροή

Ωστόσο, ένα ερώτημα παραμένει ακόμη αδιευκρίνηστο: δια μέσω ποιου τρόπου το Ένα εκδηλώνει τα Πάντα, εκδηλώνεται ως τα Πάντα, ενώ παράλληλα παραμένει Ένα; Ποιος «μηχανισμός» εξασφαλίζει αυτήν την κίνηση και συνάμα αιώνια ταυτότητα; Δια μέσω ποιου μυστικού αλγόριθμου τελείται η ιερή ένωση που ενοποιεί το ήδη ενωμένο, που συνθέτει και συνυφαίνει τα πολλά, φαινομενικώς διάφορα, διάσπαρτα και διαμελισμένα μέρη σε μία συνεχή, αμέριστη πραγματικότητα; Πως μπορούμε (παίζοντας το παιγνίδι του νου) να ονομάσουμε αυτήν την *ενέργεια*—το δυναμικό γίνεσθαι του Ενός ως Παντός και των πολλών ως Ένα; Την κοσμολογική αρχή της ενοποίησης των φαινομενικώς μεριστών μερών σε ένα αρμονικά διατεταγμένο και καλώς συνυφασμένο Όλον, ο Ηράκλειτος την αποκάλεσε *Ροή*.

Αρχή επιστήμης το τι εστίν. Τι είναι η Ροή;

Ροή: Ίδου το όνομα της φύσης του Θείου. Η Ροή είναι η «*πνοή του Θεού, η αναπνοή του απάνω στη Γης*», όπως εμπνευσμένα περιγράφει ο Καζαντζάκης τον έρωτα. Καθόλου τυχαία η εξίσωση. Διότι ο Έρωσ είναι ο *εσ - ρέων*, η *εισροή*, η *ροή* εκ των *έσω* και *προς τα έσω*: η *Εν - ροή*. Η Ροή είναι ο κοσμογονικός έρωσ, και ο έρωτας είναι η έκφραση της Ροής, καθώς εκείνη ενεργητικά γονιμοποιεί τον εαυτό της προετοιμάζοντας την ανθοφορία της. Τα άνθη της; Κόσμοι παράλληλοι και σύμπαντα αμέτρητα! Η Ροή είναι έρωσ και συνάμα Αγάπη, Σοφία και το παιδί που προκύπτει όταν η Σοφία ενωθεί με την Αγάπη, δηλαδή, Αλήθεια. Αγάπη, Σοφία και Αλήθεια λειτουργούν τριαδικώς ως ένα, και ως Ένα διέπουν τα πάντα, από πάντα και για πάντα.

Η Ροή είναι ένα ακόμη όνομα αυτού που στην φιλοσοφική παράδοση των Ελλήνων σημασιολογικώς χαρτογραφείται και ποιητικώς αποδίδεται με μία έννοια, η οποία επίσης περιστρέφεται γύρω από την αίσθηση του υδάτινου ή *ροϊκού* στοιχείου: την έννοια του «*Ωκεανού της Απόλυτης Πραγματικότητας*» ή το «*πέλαγος*» του απόλυτου καθ'εαυτού Κάλλους—«*τὸ πολὺ πέλαγος τοῦ καλοῦ*» (Πλάτων, *Συμπόσιο*, 210d3-5).⁸ Τις τελευταίες δεκαετίες, οι σύγχρονοι φυσικοί, υιοθετώντας την θεωρία του Αϊνστάιν, επιβεβαιώνουν την ευστοχία αυτής της πανάρχαιας αλληγορίας ή περιγραφής (Δανέζης, Θεοδοσίου, *et al.*, 1999). Η σύγχρονη φυσική επιστήμη μιλά και εκείνη για τον «*ενεργειακό χυλό*», τον κοσμικό ωκεανό της ενέργειας, ο οποίος αποτελεί ένα κυματοδειδές συνεχές πάνω στο οποίο η μορφή προβάλλεται μονάχα για λίγο και μόνον υπό την συνθήκη περιορισμένης νοητικής και αισθητηριακής αντιλήψεως του όλου (Δανέζης, 2014).⁹ Αυτήν την περιορισμένη ή ψευδή αντίληψη

⁸ Λόγος Διοτίμας: «ἀλλ' ἐπὶ τὸ πολὺ πέλαγος τετραμμένους τοῦ καλοῦ καὶ θεωρῶν πολλοὺς καὶ καλοὺς λόγους καὶ μεγαλοπρεπεῖς τίκτη καὶ διανοήματα ἐν φιλοσοφίᾳ ἀφθόνω».

⁹ «Ἄν το αισθητήριο της όρασης μας είχε άπειρες δυνατότητες και δεν παρουσίαζε τις προηγούμενες αδυναμίες, όπως είναι φανερό, δεν θα δημιουργούνταν στον άνθρωπο η εντύπωση των ανεξάρτητων και αυτόνομων υλικών αντικειμένων. Αντιθέτως, θα σχηματιζόταν η εντύπωση ενός χυλού υποατομικών σωματιδίων και, σε προέκταση, ενός χυλού ακτινοβολιών, μέσα στον οποίο αυτό που ονομάζουμε εξατομικευμένο υλικό αντικείμενο δεν θα αποτελούσε παρά ένα συγκεκριμένο πύκνωμα.

που συμβάλει στην εξαφάνιση της εποπτείας της μεγαλύτερης εικόνας και την στρεβλή επικέντρωση της προοπτικής του παρατηρητή, η οποία εν τέλει συμπεκνώνει τον χωροχρόνο, δημιουργώντας την *ψευδή αίσθηση -ψευδαίσθηση-* της διακριτής μορφής, ο Ηράκλειτος την είχε συλλάβει προ πολλών αιώνων ως χαρακτηριστική δυναμική λειτουργία της ανθρώπινης φύσεως. «Πολύ συχνά ξεφεύγουν απ' τον άνθρωπο 'τα πράγματα', η αλήθεια και η θεότητα», σχολιάζει ο Αξελός εξετάζοντας τα αποσπάσματα (16) και (78) του Ηρακλείτου. «Το ίδιο το είναι του ανθρώπου είναι ένα εξαφανίζεσθαι. Αντίθετα, από την φωτεινή θεότητα δεν ξεφεύγει τίποτα, αφού αυτή είναι η αλήθεια της ολότητας. Το είναι της θεότητας είναι ένα αιώνιο γίνεσθαι» (Αξελός, σ. 166).

Το Είναι της θεότητας είναι μία αιώνια ροή, ροή θεϊκή. Το Είναι του ανθρώπου είναι μια τάση εξαφάνισης. Εξαφάνιση ποιου πράγματος; Εξαρτάται, διότι η κίνηση δύναται να είναι διττή. Με βάση το πανάρχαιο Ηράκλειο αρχέτυπο, ο άνθρωπος βρίσκεται ανά πάσα στιγμή ενώπιον του διλήμματος ή δίστρατου της Αρετής και της Κακίας. Όμως αυτό δεν είναι παρά μία ηθική απεικόνιση ενός βαθύτερου οντολογικού διλήμματος: του διλήμματος του *είναι* ως «εξαφανίζεσθαι». Ο άνθρωπος δύναται να εκδηλώσει το «εξαφανίζεσθαι» με δύο τρόπους. Ο ένας τρόπος είναι στρέφοντας την προοπτική του μακριά από την εποπεία του Όλου, στην οποία περίπτωση αυτό που εξαφανίζεται είναι, πρώτον, η επίγνωση της Ενότητας, και κατά δεύτερον, η παντοδυναμία και η ελευθερία που πηγάζουν από την ταύτιση του εαυτού με το Ένα, δηλαδή το Όλον. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο άνθρωπος συρρικνώνεται μέρα τη μέρα, *εξαφανίζεται* μέσα στην ψευδαίσθηση, εώς ότου βρει την θέληση και τον τρόπο να γνωρίσει το δεύτερο, απελευθερωτικό «εξαφανίζεσθαι». Η άλλη εκδήλωση του «εξαφανίζεσθαι» αφορά την εξαφάνιση της ψευδαίσθησης της ατομικότητας και της διαφοροποίησης του ανθρώπου από την Ροή, στην οποία περίπτωση αυτό που «εξαφανίζεται» είναι το «εγώ», δηλαδή η προσκόλληση στην ταύτιση με ένα μέρος του Όλου που αυτο-βαφτίζεται ως «εαυτός». Κατ' αυτόν τον τρόπο, αναδύεται η εξαφάνιση του «εγώ», και λαμβάνει χώρα η εκβολή του ποταμιού του «εγώ» στο απέραντο πέλαγος του Όλου. Τότε ο άνθρωπος μπαίνει στην «Ροή» την Ροή του παγκόσμιου γίνεσθαι.

III. Η Ροή ως Ηθική: Ο Μίτος της Αρετής

Ενώ πολυάριθμες προσπάθειες προσέγγισης της κοσμολογικής και μεταφυσικής διάστασης του έργου του Ηράκλειτου εν γένει, και της Ροής συγκεκριμένα, έχουν διατυπωθεί κατά καιρούς, εντούτοις η διερεύνηση των ανθρωπολογικών συσχετισμών, καθώς και της πιθανής πολιτικής διάστασης της θεμελιακής αυτής έννοιας, αποτελεί *terra incognita* στο πλαίσιο του σύγχρονου ακαδημαϊκού

Όμως, και η Θεωρία της Σχετικότητας δέχεται το ενιαίο και αδιάσπαστο της συμπαντικής συγκρότησης. Το μόνο πραγματικό μέσα στο Σύμπαν είναι το «χωροχρονικό συνεχές», το οποίο είναι άτμητο και αδιαίρετο.»

στοχασμού. Το επιχείρημα που αναπτύσσεται στο υπόλοιπο της παρούσας εισήγησης συνίσταται στο εξής επιχείρημα: την διαφώτιση της ψυχικής, ανθρωπολογικής και ηθικής διάστασης της «Ροής», καθώς και τις κοινωνικοπολιτικές της προεκτάσεις. Προς επίτευξιν αυτού, το κεντρικό ερώτημα που θα διερευνηθεί στις επόμενες σελίδες είναι το εξής: με ποιο τρόπο δύναται το οντολογικό ζήτημα της Ροής, που εν πρώτοις αναφέρεται στο θεμελιακό -για τους Προσωκρατικούς- θέμα του Όντος και του Γίνεσθαι, να ερμηνευτεί ως ζήτημα ψυχικής, ανθρωπολογικής και πολιτικής σημασίας;

Ο λόγος διερεύνησης κάθε φιλοσοφικού ζητήματος έγκειται στην προοπτική της άμεσης προσωπικής εφαρμογής των πορισμάτων της. Δηλαδή, ο στόχος της φιλοσοφικής έρευνας δεν είναι άλλος παρά η αποκάλυψη εφαρμόσιμων, πρακτικών απαντήσεων στο πανάρχαιο Σωκρατικό ερώτημα: «'Οντινα τρόπον χρη ζειν;»—με ποιον τρόπο είναι ωφέλιμο να ζούμε; (Πλάτων, *Πολιτεία*, 352d). Διότι τελικός σκοπός της Φιλοσοφίας είναι η ανέλιξη και φωταγώγηση της ανθρώπινης ζωής μέσω της εφαρμογής των φιλοσοφικών αρχών και αληθειών στην ανθρώπινη καθημερινότητα.

Προϋπόθεση ούτως ώστε να κατανοήσουμε, ή να επινοήσουμε, τους τρόπους με τους οποίους μπορούμε να εφαρμόσουμε πορίσματα και αλήθειες της Φιλοσοφίας, αλλά και όλων των Επιστημών, στον άμεσο καθημερινό μας βίο είναι να τις προσεγγίσουμε και να τις αποκωδικοποιήσουμε *ανθρωπολογικώς*. Να τις εξετάσουμε υπό το φως και το πρίσμα του ειδικότερου και αμεσότερου ερωτήματος που ρωτά: «Τι σημαίνει αυτό που μαθαίνω τώρα για την καθημερινότητά μου; Τι συνεπάγεται για το είναι μου, την εμπειρία μου ως οντότητα, την ζωή μου, τις σχέσεις μου;» Υπό το φως αυτής της ερμηνευτικής διάθεσης, ας επαναδιατυπώσουμε το πρότερο ερώτημά μας. Τι σημαίνει πως «*τα πάντα ρει*» για τον άνθρωπο και το καθημερινό βίωμά του; Τι σημαίνει αυτό για *εμάς*, στο *εδώ* και το *τώρα*; Και, ακόμη σπουδαιότερα, με ποιο τρόπο συνδέεται η Ροή με το ζήτημα της ορθής λειτουργίας και ρυθμίσεως του συλλογικού βίου, και πως, ενδεχομένως, μπορεί να συστήσει μία πρόταση πολιτικής προσέγγισης;

Η απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα εντοπίζεται σε ολίγους στίχους του Σωκράτη, όπως διατυπώνονται στον Πλατωνικό διάλογο *Κρατύλος*. Εκεί, σε μια σύντομη όμως κομβική στιγμή του έργου, ο Σωκράτης επικαλείται την έννοια της *ροής* ούτως ώστε να ορίσει και να εξηγήσει την θεμελιακή, για τον ελληνικό πολιτικό και ηθικό στοχασμό, έννοια της *Αρετής*. Αρετή σημαίνει «*πρῶτον μὲν εὐπορίαν, ἔπειτα δὲ λελυμένην τὴν ῥοὴν τῆς ἀγαθῆς ψυχῆς εἶναι αἰεὶ, ὥστε τὸ ἀσχέτως καὶ τὸ ἀκωλύτως αἰεὶ ῥέον ἐπωνυμίαν εἴληφεν, ὡς ἔοικε, τοῦτο τοῦνομα, <δ> ὀρθῶς μὲν ἔχει “ἀειρείτην” καλεῖν*» (Πλάτων, *Κρατύλος*, 415d). Η αρετή αναφέρεται στην ευκολία της πορείας της ψυχής, καθότι «*η πορεία της αγαθής ψυχής είναι πάντα ελεύθερη*». Η αρετή είναι αυτό που «*ῥεεὶ πάντοτε*» (*αἰεὶ ῥέον*), ακατάσχετα και ανεμπόδιστα—το «*αείροον*». Συνεπώς, ενάρετος είναι εκείνος του οποίου η ψυχή εναρμονίζεται με την *αεὶ ῥέουσα* ή «*αειρείτην*» Ροή, εκείνος που εναρμονίζει τον παλμό του με τον παλμό

και την κίνηση του Κοσμικού Γίγνεσθαι. Αντίστοιχα, ο Σωκράτης ετυμολογεί το αντίθετο του ενάρετου—το «αισχρόν»—πάνω στην ίδια εννοιολογική βάση. Αισχρόν είναι «τῷ ἀεὶ ἴσχοντι τὸν ῥοῦν», καθώς «τὸ γὰρ ἐμποδίζον καὶ ἴσχον τῆς ῥοῆς τὰ ὄντα λαιδορεῖν μοι φαίνεται» (Πλάτων, *Κρ.* 416b). Αισχρόν είναι ὅ,τι «εμποδίζει» τα ὄντα ἀπὸ το να ρέουν αενάως, αὐθόρμητα και ελευθέρως, ὅ,τι τα «αναπέμπει» (*ἰσχει*) ἀπὸ το να εναρμονίζουν την ροή τους με την παγκόσμια Ροή.

Με αὐτὸν τον ἐξαιρετικά πρωτογενή τρόπο ετυμολόγησης, ο Σωκράτης γεφυρώνει ὄχι ἀπλῶς αἰῶνες, ἀλλὰ ἐπίσης τις βασικές διαφορετικές διαστάσεις του κοσμικού γίγνεσθαι. Ορίζοντας την Ροή ὡς πυρήνα και πεμπουσία της Αρετῆς, συνενώνει το κοσμικό-οντολογικό με το ἠθικό ἢ ἀνθρωπολογικό (Terezis & Potari, 2011). Ο μῦθος που συσχετίζει και συνυφαίνει—που *απαρίσκει*—το συμπαντικό με το ἀνθρώπινο γίγνεσθαι εἶναι ἡ Αρετή.

Το ἀρχικό ἐρώτημά μας ἐπιδέχεται, ἐπομένως, μία τρίτη τροποποίηση. Τι σημαίνει, *ἀνθρωπολογικῶς*, «*εἶμαι στην Ροή*»; Τι σημαίνει πῶς δεν ἐμποδίζω την Ροή; Με βάση τους παραπάνω στοχασμούς, ἡ ἐξῆς ἐρμηνεία εἶναι ἐφικτή. «*Εἶμαι στην Ροή*» σημαίνει συνδέομαι με την Θεία Αγάπη, την Σοφία και την Αλήθεια, που ὡς ποιότητες της πρωταρχικής Ουσίας του Ἐνός, διέπουν τα πάντα. Σημαίνει πῶς ἀναγνωρίζω το Ἐνα στα Πάντα και παντού. Σημαίνει, πῶς το βλέμμα μου ἀναπέμπει πέρα και πάνω ἀπὸ το περιοριστικό ὀπτικό πεδίο των ἐναντιοτήτων, ἰδιαίτερως την ἐναντιότητα «του καλοῦ» και του «κακοῦ». Σημαίνει πῶς ἀναγνωρίζω ὅτι τα πάντα εἶναι το Αγαθόν. Και, συνεπῶς, ὅτι τα Πάντα εἶναι Αγαθά.

Εἶμαι στην ροή, σημαίνει ἀφουγκράζομαι και ρυθμίζω την ψυχή μου ἐν ἀρμονία με τον Λόγο—τον *Ἐνὸν Λόγο*, ὅπως τον ἀποκαλοῦσε ο Ἡράκλειτος (ἀπ. 2)· δηλαδή, σύμφωνα με τον ἔλλογο κοσμικό ρυθμό, τον παλμό του Ὁλοῦ. *Εἶμαι στην ροή* σημαίνει πῶς παρατηρῶ δίχως να ταυτίζομαι, και ἔτσι ἀνάγομαι πέρα και πάνω ἀπὸ τα φαινόμενα, τις φαινομενικῶς διάφορες μορφές. Σημαίνει πῶς ἀφουγκράζομαι την φύση και την συνεχή ἐναλλαγὴ των στοιχείων, προσπαθώντας να μην παγιωθῶ, να μην *παγῶσω*—τουτέστιν, να μην *μορφοποιηθῶ*, να μην ταυτιστῶ με καμία συγκεκριμένη μορφή, οὔτε καν το ‘στερεο’ ‘παγιοποιημένο’ σῶμα μου. Ἡ *ροή*, βλέπετε, φέρει τὴ θερμότητα του θεοῦ ἐρωτα—εἶναι ἡ κοινωνία της Αλήθειας του.

Ὡστόσο, καθότι σύμφωνα με τον Σωκράτη, μεσολαβητῆς της Παγκόσμιας Ροῆς στο ἀνθρωπολογικό πεδίο εἶναι ἡ Αρετή, το θέμα της ἠθικής παιδείας προβάλλει ὡς ἀποφασιστικῆς σημασίας. Μόνον ὅταν ἡ ψυχή ρυθμιστεῖ, μέσω της Σοφίας, της ὀρθῆς παιδείας και του ἐναρμονισμένου συλλογικού βίου, μπορεῖ να βιώσει την πρωτογενή κοσμολογική Ροή. Και μόνο τότε δύναται να βρει και να βιώσει την Αλήθεια. Ἡ ἀπόκτηση της ἀρετῆς, συνεπῶς, δεν εἶναι ἓνα οὐτοπικό ιδεώδες διακοσμητικῆς, για τον ἀνθρώπινο βίον, σημασίας. Εἶναι ἡ ὑψηλὴ Πύλη για το πέρασμα ἀπὸ το ἀνθρώπινο στο συμπαντικό. Με αὐτὴν την ἐννοια, μόνο ο ἐνάρετος δύναται να κοινωνήσει την Ροή, την ἀλήθεια και την ἐλευθερία, που διέπουν τα πάντα, ἀπὸ πάντα και για πάντα.

IV. Η Ροή Ως Πολιτική

Δια μέσω της έννοιας της αρετής, γίνεται φανερό πως η Ροή έχει και πολιτικό χαρακτήρα. Το πέρασμα από το *οντολογικό* στο *πολιτικό* διαμεσολαβείται από το *ηθικό*. Ως ιδιότητα και λειτουργία της ψυχής, η αρετή αποτελεί τον συνδετικό κρίκο ανάμεσα στο οντολογικό και το πολιτικό, καθώς ως διάυλος ενώνει την ψυχή με την πόλη.

Με ένα μικρό μόλις άλμα εμπρός στον ρουν του ιστορικού λόγου, μπορούμε να εντοπίσουμε το επόμενο και τελευταίο κλειδί που αποκαλύπτει την πολιτική διάσταση του Ηρακλείτιου λόγου στον Αριστοτέλη. Ας θυμηθούμε την προσέγγισή του στο πολιτικό ζήτημα. Στα *Ηθικά Νικομάχεια*, ο Αριστοτέλης ορίζει ως σκοπό—τέλος—του πολιτικού βίου την επίτευξη του *συλλογικού αγαθού*, που δεν είναι άλλο από την συλλογική *ευδαιμονία*. Για τον Αριστοτέλη, σκοπός της πολιτικής δεν αποτελεί η αποτελεσματικότητα της παραγωγικής διαδικασίας, ή η υλική αποκατάσταση των ατόμων, ούτε η απόκτηση στρατιωτικής - εμπορικής - οικονομικής ισχύος, ούτε η ματαιόδοξη συσσώρευση υλικών αγαθών. Ως τέλος της πολιτικής ορίζει έναν στόχο που ως κέντρο και βάση του έχει τον άνθρωπο (και όχι την οικονομία), και συγκεκριμένα *την ψυχή* του ανθρώπου, το ψυχικό βίωμά του.

Στα *Ηθικά Νικομάχεια*, ο Αριστοτέλης προσεγγίζει την έννοια της ευδαιμονίας *ψυχοκεντρικώς*, όταν την ορίζει ως ακολούθως: «ή ευδαιμονία ἐστὶ ψυχῆς ἐνέργειά τις κατ' ἀρετὴν τελείαν» (1102 a5). Η ευδαιμονία ως τελικός πολιτικός καρπός αφορά όχι απλώς το *ζειν*, αλλά το *ευ ζειν*, εννοούμενο ως μία κατάσταση ψυχικής αρμονίας, ισορροπίας, ολοκλήρωσης, σταθερής και ουσιαστικής χαράς σε βάθος χρόνου. Η ευδαιμονία είναι μια ενέργεια της *ψυχής*, που βιώνεται από τον άνθρωπο ως κατάσταση σταθερής, βαθειάς οντολογικής χαράς, ως σταθερή ανάταση και έμπνευση, όταν εκείνος εναρμονιστεί σταθερά με την *αρετή*.

Η εννοιολογική μας εξίσωση, λοιπόν, φαίνεται να έχει ολοκληρωθεί. Εάν η ευδαιμονία, ως ύψιστο ατομικό και συλλογικό αγαθό, είναι *ενέργεια της ψυχής κατ' αρετήν*, και εάν δεχόμενοι την ερμηνεία του Σωκράτη, η αρετή, ως *αεί ρέουσα, αεί ρεΐτη*, αφορά τον συντονισμό της ανθρώπινης ψυχής με την αιέρροη Ροή του κοσμολογικού Λόγου—την Ροή του *Ενός*, τότε, συμπεραίνουμε πως η ευδαιμονία, και εν τέλει ολόκληρος ο πολιτικός βίος, δεν είναι παρά ένα συλλογικό εγχείρημα συνειδητής εναρμονίσεως και συνενώσεως του πολιτικού με το συμπαντικό, του ανθρώπινου νόμου με τον θείο νόμο, που είναι ο φυσικός νόμος (απ. 114). Επομένως, η πολιτική είναι το *ολύμπιο άθλημα* που ως στόχο έχει να τοποθετηθεί η πόλη στην διάσταση του Συμπαντικού—δηλαδή, στην διάσταση της Αλήθειας, καθότι, όπως είδαμε νωρίτερα, σύμφωνα με τον Ηράκλειτο, η συμπαντικότητα ταυτίζεται με την θεϊότητα και την Αλήθεια.

Συνεπώς, η έννοια της ροής απαντάει στο θεμελιακό ερώτημα το οποίο ο Σωκράτης τοποθετεί ως ακρογωνιαίο λίθο της πολιτικής διαλεκτικής του: το ερώτημα

του όντινα τρόπον χρη ζειν. Η απάντηση που αναδύεται είναι πως ο τρόπος είναι η Ροή. Διότι «μπαίνοντας στην ροή», η Ψυχή μπορεί να κοινωνήσει τον Ξυνον Λόγον, και τότε αυτός γίνεται η βάση του πολιτικού βίου. Σαν η ροή, ως έρωσ, τοποθετηθεί στην βάση του συλλογικού βίου ως θεμέλιό του, δύναται να οδηγήσει τα όντα στην ελευθερία. Αυτό εξάλλου μας θύμιζε συνεχώς ο αείμνηστος Δάσκαλος Άντον, όταν σοφά έλεγε πως ‘η βάση κάθε ανθρώπινου πολιτισμού είναι ο Έρωτας’ (Άντον, 2011: 249). Διότι Ροή σημαίνει Έρωσ, σημαίνει ομόνοια, ένωση, απελευθέρωση. Σύμφωνα με αυτήν την ερμηνεία, η ροή όχι απλώς είναι πολιτικώς συναφής, αλλά είναι η προϋπόθεση πολιτικής συγκρότησης και άνθησης υγείων και ορθολογικών κοινωνιών. Η ένωση, η οποία και αποτελεί την πεμπτούσια της ροής, είναι μονομιάς η απαρχή αλλά και το τέλος-σκοπός του πολιτικού βίου.

Στο επίπεδο της πολιτικής διάστασης, επομένως, το Ηρακλείτιο ζεύγος «συμπαντικότητα - αλήθεια» μεταστοιχείωνεται στο ζεύγος «οικουμενικότητα – ελευθερία». Σε κάθε περίπτωση, το πρώτο σκέλος της ζεύξης οδηγεί στο δεύτερο: η Συμπαντικότητα στην Αλήθεια, η Οικουμενικότητα στην Ελευθερία.

Φαίνεται δύσκολο; Δισπρόσιτο; Ανέλπιστο; Ο Σοφός πάλι στέκεται εμπρός μας: ‘εάν μη έλπηθαι ανέλπιστον ούκ έξευρήσει, άνεξερευνητον έδον και άπορον» (απ. 18). Που σημαίνει πως, εάν δεν ελπίσεις το ανέλπιστο, δεν θα εξερευνήσεις αυτό που τώρα σου φαίνεται πως είναι ανεξερευνητο και απλησίαστο. Ας ελπίζουμε λοιπόν. Ας ελπίζουμε και ας εξερευνούμε, μέσα στη Ροή, αυτό το υπέροχο Μυστή-Ριο, αυτό το πολυποίκιλο κοσμικόν παίγνιον, το Μέγα Μυστήριο που ονομάζεται Ζωή.

Βιβλιογραφία

- Αριστοτέλης (2005), *Ηθικά Νικομάχεια*, Αθήνα: Γεωργιάδης.
- Αριστοτέλης (2011), *Μετά Τα Φυσικά*, Αθήνα: Γεωργιάδης.
- Άντον, Τζ. (2011), *Έρωσ Πολιτικός: Η Επιστροφή των Ελλήνων*, Αθήνα: Μίλητος.
- Αξελός, Κ. (1976), *Ο Ηράκλειτος και η Φιλοσοφία*, Αθήνα: Εξάντας.
- Δανέζης, Ε., Θεοδοσίου, Ε., Γραμμένος, Θ., Σταθοπούλου, Μ. (1999), *Κοσμολογικές απόψεις του Δημοκρίτου και σύγχρονη Φυσική*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Φυσικής, Τομέας Αστροφυσικής - Αστρονομίας – Μηχανικής, Ανακοινωσις στο Πανελλήνιο Αστρονομικό Συνεδριο, Σαμος 20/09/1999. [<http://www.tetraktys.org/arthra2/mid%20dimokritos.htm>]
- Δανέζης, Ε. (2014), «Η Νέα Πολιτισμική Συνειδητότητα». [<http://www.manosdanezis.gr/index.php/blog/188-2014-02-01-09-14-02>]
- Ηράκλειτος (2009), *Αποσπάσματα*, (επ.) Χ.Α. Λαμπρίδης, Πάτρα: Κλειώ.
- Πλάτων, *Κρατύλος*, (επ. Ε. Παπανούτσος), Αθήνα: Ζαχαρόπουλος.
- ΡΠλάτων (1991), *Συμπόσιον*, Αθήνα: Κάκτος.
- Πλάτων (1995), *Τίμαιος*, (Εισαγωγή – Μετάφραση – Σχόλια) Β. Κάλφας, Αθήνα: Πόλις.
- Πλάτων (2002), *Πολιτεία*, (επ.) Ν.Μ. Σκουτερόπουλος, Αθήνα: Πόλις

Πλωτίνος (1999), *Περί Αιώνος και Χρόνου*, (επ.) Ι Σταματέλλος, Α. Τζαφερόπουλος, Αθήνα: Γεωργιάδης.

Πρόκλος (2007), *Στοιχείωσις Θεολογική*, Αθήνα: Κάκτος.

Terezis, C., Potari, D. (2011), “The Metaphysical Grounds of Anthropology and Morality in Neoplatonic Proclus”, *Philosophical Inquiry*, 35. (3-4), pp. 8-22.

THE FLOW AS POLITICAL: PSYCHOLOGICAL AND POLITICAL DIMENSIONS OF THE HERACLETEAN LOGOS.

Despoina Athena Potari

Abstract

This paper illuminates some of the ethical and political dimensions of Heraclitus' work. It maps the conceptual development of the key concept of 'flow', from its starting point as the Cosmological One, through to its adaptation in the realm of human becoming as a psychological experience, its ethical expression as 'virtue' and, finally, its political destination as 'eudaimonia'. The paper examines the ways in which the 'flow' as an ontological state, manifests itself *politically*, via the *ethical* notion of “*arête*”. *Key Words: Heraclitus, Flow, Virtue, Ethics, Politics.*